

zolnih svjetiljki na sjeverni pročeljni zid) itd., što nije ni u skladu sa navedenim konzervatorskim načelima usvojenom metodologijom i konzervatorsko-restauratorskim postupkom.

I upravo u razdoblju konzervatorsko-restauratorskog i oblikovnog definiranja cjeline i detalja u finalnim slojevima izostao je kontinuirani konzervatorski direktivni nadzor, veoma bitan za kontrolu i usmjeravanje nespecializiranih izvoditeljskih ekipa u tom osjetljivom trenutku zahvata ove arhitektonske vrste.

Tako na primjer izrađeni elaborati IGH u srpnju 1979. godine o žbukanju i injektiranju zida koji se međutim ne razlikuje mnogo od bilo kojeg elaborata za iste radove na sanacijama najnovijih građevinskih konstrukcija. To je elaborat koji bez ikakve uvodne riječi o fizikalnim svojstvima prastarog zida nabraja sastave produžnog cementnog maltera. Geotehnika, koja je po tim recepturama injektirala zide, u toku radova promijenila je sastav injekcijske smjese sasma u korist cementa.

Zašto taj elaborat nije bio povjeren Restauratorskom zavodu Hrvatske u kojem više od 15 godina postoji kemijski laboratorij koji se bavi metodologijom žbuka i injektivnih smjesa? Isto je tako metoda Peter-Cooks izabrana odoka bez analiza, koje također uspješno radi RZH kao republički operativni zavod osposobljen za radove na spomenicima kulture.

Je li moguće da je ugovorena cijena elaborata za izvedbu privremene željezne potporne konstrukcije za pridržavanje vatrogasnog tornja jednaka ugovornom iznosu za konzervatorski nadzor i pribavljanje arhivske građe u toku građevinskih radova na kuli?

Zašto se nisu ispunila nastojanja da kamenarske radove preuzme kamenarska grupa koja je uspješno rekonstruirala na primjer romaničke kamene elemente u zadarskom kaptulu, obnovila kaptolsku fontanu, i koja danas radi na Medvedgradu i dr.?

Na kraju dvije konstatacije.

U vrijeme obnove kule paralelno su se izvodili radovi na objektu bivšeg isusovačkog samostana, organizator i izvoditelj radova na oba objekta bio je isti.

Financijska sredstva utrošena za obnovu iznosila su 7,1 milijardu dinara.

Na kraju:

Opširniju informaciju o obnovi kule Lotrščak u razdoblju od 1979. g. do lipnja 1980. g. publicirat će prof. Željko Filipec u materijalima plenuma.

Đurđica Cvitanović

PALAČA DVERCE — OBNOVA

Svoj predikat dotična jednokatnica ne nosi zbog monumentalnosti, nego zbog sklada, sadržaja, reprezentativnosti i nenametljivosti kojom oblikuje i zatvara *Trg Katarine Zrinske* s južne strane. Za njezin izgled zaslužan je *Kuno Waidmann*, arhitekt *Semperove* orijentacije, kojemu je kontesa *Klotilda Buratti* povjerila adaptaciju, dogradnju i oplemenjivanje barokne kuće, kao nasljednica *Zagrebu* poznatog baruna *Ambroza Vraniczany — Dobrinovića*, koji je sredinom 19. st. (oko 1857) došao u posjed jednokatne kuće na bedemu Gornjeg grada, pokraj DVERCA i kule LOTRŠČAK. Kuća je ranije pripadala *Antonu Josipoviću* (1848) koji ju je vjerojatno kupio od udovice *Julijane Rogendorf*, čiji suprug je bio u posjedu kuće već 1820. godine. Međutim, 1797. na česticama tadašnjeg vlasnika *Franje Petrovića* bile su *numerirane dvije kuće*, pa je sudeći prema tome, na prijelazu 18/19. st. kuća na gradskom bedemu proširena. Kao sve gornjogradske kuće na obodu, imala je dvorišna krila sa štalom i dvorištem orijentiranima na gradsku ulicu tj. u ovom slučaju prema trgu. Barokna kuća imala je niže krovšte, a dvorišno je pročelje bilo rastvoreno arkadama. Takve barokne objekte, za usporedbu, možemo još naći na rubovima Gradeca.

GENEZA OBJEKTA koji leži na bedemu, na povijesno zanimljivoj lokaciji, nije s ovim izlaganjem dovoljno objašnjena, jer podrumski dijelovi i najbliža okolica kriju tajne koje će se tek detaljnim istraživanjem otkriti. Ovaj zadatak su preuzeli konzervatori Regionalnog Zavoda, *arhitektice Nada Benić-Hlebec* i *arheolog Dragica Iveković*. Tom je programu donekle otvorena mogućnost ovom prilikom kada se kao investitor rehabilitacije zgrade pojavljuje *Skupština grada Zagreba*.

Svaka povijesna zgrada, osobito stambena, podložna je promjenama. Osim jedne veće rekonstrukcije barokne jezgre na prijelomu 18/19. st. zgrada je zacijelo u interijeru bila prilagođena kulturi stanovanja *Ambroza Vraniczanyja*. Ipak radikalnu obnovu je zbog svojega društvenog života i potrebe veće reprezentativnosti poduzela *kontesa Buratti* od 1881/1883. godine.

U toj obnovi barokni objekt je u cjelini sačuvan. Gospodarska zgrada, štala prema Dvercima, srušena je i dograđeno je jednokatno krilo sa svećanom dvoranom i remizom ispod nje. Istočno krilo, naslonjeno na susjednu isusovačku gimnaziju, zajedno je sa zapadnim obuhvatilo dvorište, koje je arhitekt zatvorio visokom zidanom ogradom i portalom s obiteljskim grbom, riješivši tako »cour d'honneur«. Tim kvalitetnim zahvatom u ruhu neorenesansnog stila »palačice dvorca«, u skladu s dimenzijama susjednog baroknog objekta i crkve sv. Katarine definiran je prostor trga. Gornji Grad je dobio sadržajnu arhitektonsku i urbanističku novu vrijednost, to uspješniju, poznajemo li agresivnost reprezentativne arhitekture 19. st. u povijesnim jezgrama.

Zbog nove kvalitete sadržaja, *Waidmann* je intervenirao u baroknu zgradu jedino s organizacijom komunikacije, sa stubištem, koje je diskretno postavio u dograđeni »erker« pred dvorišnim pročeljem bliže reprezentativnom krilu s dvoranom. U staroj zgradi je komunikacija bila jednostavno riješena jednokrakim stubištem u približno središnjoj osi zgrade, a ostaci toga stubišta su otkriveni prilikom sadašnje intervencije. Također je riješio prilaz u odvojeni istočni trakt za služinčad i kuhinju jednim drvenim pomoćnim stubištem. Stari ulaz u podrum je zatvorio zbog dogradnje zapadnog krila, a novi je postavio bliže servisnom traktu.

Nakon što je *Klotilda Buratti* kuću poklonila Zagrebu, služila je ona za reprezentativne svrhe, njezini saloni su održavani, dok su ostale prostorije zanemarivane — uglavnom je objekt u nekim dijelovima mirno propadao, do jednog dana

Bilo je to PETO TRIJENALNO SAVJETOVANJE ICOMA, održano u Zagrebu od 1. do 8. listopada 1978. Kao suradnik Restauratorskog zavoda JAZU, imala sam priliku sudionici pozvanim u Dverce da pokažem zgradu, posebno onima koji do tada nisu poznavali taj objekt. Naravno, pri tom sam izbjegavala neuredne i oronule zakutke, pa se prisjelim stranim restauratorima i konzervatorima Dverce zaista svjedo, a ja sam se imala u naše ime čime pohvaliti, sve do zdravice potpredsjednika skupštine, tada druga Bogdana Tomašića, koji je između ostaloga rekao da zgrada više ne odgovara, kako se to danas kaže potrebnim »kapacitetima«, da DVERCE zbog toga treba rekonstruirati kako bi prostor u jednom dahu mogao primiti 20—200 uzvanika. Nastao je tajac u očekivanju STAMPEDA koji treba naići, svi smo se zabrinuli za ovu delikatnu zgradu koja je nekoć primala manji broj gostiju, da bi se napunila otmjenim svijetom što je dolazio na ples kod kontese, rasipao se na čavrljanje, spletkario i diplomatski tračao po salonima. A socijalizmu taj prostor više nije dostatan, jer se u kratkom poslijeratnom razdoblju naše novije povijesti naš narod navikao na reprezentaciju i demokratsko pravo uživanja tako svojevrstne kulturne baštine Odzvonilo je malim kuloarnim kružocima

Trebalo je ipak reagirati pred skupom i napomenuti da se nalazimo u spomeniku kulture, koji je osim toga DONACIJA, te da o tom našem kapitalu i baštini treba raspraviti na razini struke u nadi da će vlasnik, Skupština Općine, ići normalnim putem ne zaobilazeći službu zaštite. Zahtjev je uskoro upućen Regionalnom zavodu, pa sam kao poznavatelj zgrade i njezinih problema bila pozvana da budem član KOMISIJE za praćenje radova.

Skupština Grada kao investitor programa istovremeno je izabrala arhitekta projektanta obnove i opteretila ga svojim zahtjevom. U našoj praksi je to postao običaj. Ne konzultira se nekoliko stručnjaka, a još manje se raspisuje natječaj ... Pozvan je, dakle, arhitekt *Mladen Bošnjak* koji do tada, mislim nije imao prilike raditi na zahtevima u povijesnim zgradama, barem meni to nije poznato, ali je razumljivo da se ni jedan mladi arhitekt ne bi odrekao takve prakse. No bilo je odmah jasno da se ne mogu respektirati samo zahtjevi i potrebe investitora, nego prvenstveno određeni modaliteti zaštite objekta. Zbog toga prvi prijedlog nije mogao biti usvojen, jer je problematika objekta prema nahođenju KOMISIJE trebala doći u prvi plan, pa Zavod zbog toga i neke kasnije prijedloge i rješenja na način postmoderne u nekim detaljima nije mogao odobriti. Ponuđena je mogućnost vitalizacije i restitucije cjelokupnog prostora, jer je velik dio interijera bio potpuno neiskorišten, osobito prizemne prostorije baroknog zdanja, remiza, izvanredan i potpuno neadekvatno korišten prostor pivnice — sve to uz uvjet kompletne konzervacije i obnove gornjih salona. Arhitektu je na razmišljanje ostavljeno ostvarivanje funkcionalnije povezanosti prizemlja s katom i suterenom, koji su do tada bili izolirani, i intenzivnija rekonstrukcija istočnog krila koje je bilo samo naslonjeno na susjednu zgradu. Inž. *Božo Uršić* zaslužan je za kvalitetne statične intervencije. Zbog omogućivanja većeg broja posjetilaca i otvaranja prizemnih prostorija, dopušteno je premještanje *Waidmannova* stubišta koje je arhitekt *Bošnjak* kao kvalitetan inventar želio sačuvati. Tako se još jednom ponovio isti problem koji je rješavao arhitekt 19. stoljeća. Trebalo je što bezbolnije interpolirati jedno novo stubište (na račun dotrajalog drvenog pomoćnog stubišta), koje bi uspostavilo vezu s ulaznim prostorom u »Waidmannovom erkeru« a istovremeno ne bi ugrozilo strukturu začelja stare kuće. To stubište trebalo bi se interpolirati u limitiran prostor ispred dvorišnog pročelja i zatvoriti transparentnom staklenom pregradom na mjestu najmanje vidljivom s Katarinina trga. Jedino je takvom odlukom bilo moguće zauzeti stav prema zahtjevu investitora i ostvariti asanaciju objekta, da bi se i dalje mogao upotrijebiti za istu svrhu. To je značilo prihvatiti realnost, ne petrificirati spomenik. Tretirati ga konzervatorski, ali dopustiti mu da živi, da mu se produlji vijek trajanja. U tom nimalo lakom zadatku zahtijevalo se respektiranje vanjštine, izgleda krovišta i svih vrijednosti interijera, kojima će se otvaranjem podruma i uklanjanjem kasnije ugrađenih pregradnih zidova postići doživljaj grad-

skog bedema koji je organski dio zgrade. U taj prostor između prizemlja i podruma ugradit će se kameno Waidmannovo stubište s kovanom ogradom, a također će bunar u podrumu dobiti grlo, krunište, kao jedan efektan detalj interijera.

Rehabilitaciju zgrade prati uvađanje savremenog grijanja svih prostorija, tako da se maksimalna pažnja poklanja salonima iz kojih se ne miču keramičke peći, a velika se pažnja posvećuje intarziranim parketima, klimatizaciji zbog mobilijara, štukatura i drvenih oplata. Sve navedeno bit će posao »restauratora«. U rekonstruiranom istočnom krilu, koje će i dalje imati karakteristični zagrebački »ganjak«, otvaraju se novi prostori za salone, jer se za kuhinjski pogon i gospodarski dio rekonstrukcijom dobiva znatno više mjesta. Konačno sve instalacije dolaze pod istočni trakt, a servirnica i kuhinja u remizu.

Pitanje nekih detalja koji spadaju u estetsku komponentu u novonastaloj situaciji proširenja salonskog prostora, i na primjer pitanje rasvjete hodnika ovisi o odnosu konzervatora i projektanta, no i tu postoje granice kojima je projektant sputan s obzirom na postojeći fond i karakter ambijenta koji kreira.

Problem ograničenja, odnosno kreativnosti arhitekta u ostvarivanju interijera povijesnih zgrada, povjesničaru je umjetnosti jasan. Naime, uspjeh će onaj arhitekt ili likovnik stvaralac koji će znati maksimalno sačuvati integritet spomenika u cjelini. Prirodno je stoga da za projektiranje povijesnog objekta treba imati senzibiliteta, strpljivosti i vremena da bi se zadovoljili estetski i etički principi, te povijesna odgovornost.

Čini se po svemu da je arhitekt *Mladen Bošnjak* u odgovornijoj situaciji od arhitekta *Kune Waidmanna* u 19. stoljeću, jer je ovaj imao priliku kvalitativno povisiti vrijednost objektu i njegovoj okolini. Manevarski prostor je danas mnogo manji, ali arhitekt ima mogućnost da više istakne slojevitost objekta uz uvjet da ispuni vjerojatno teži zadatak funkcioniranja unutrašnjeg prostora.

Ova ograničenja često su kamen spoticanja i zbunjuju naše projektante, jer nisu u svom obrazovanju stekli nikakvu konzervatorsku praksu na našim učilištima, pa im suradnja s konzervatorima svih struka čini probleme, osobito suradnja s povjesničarom umjetnosti kao kulturnim radnikom koji ima dužnost zaštitara i transmisora poruke prošlosti. Ipak, u modernom timskom radu trebalo bi to shvatiti kao najprirodniju suradnju.

Primjerice određivanje kolorita i načina obrade pročelja u povijesnih zgrada posao je u timskom radu restauratora konzervatora, koji ima sondama istražiti izvorni tonalit, boju. U slučaju gdje je izvornost izgubljena, povjesničar umjetnosti komparativnim primjerima ili na temelju arhivskih podataka daje obavještenje. Kad tako ne bi bilo, kolorit bi bio određen prema afinitetu projektanta ili afinitetu današnjeg čovjeka, koji o povijesnoj istini nije informiran. U slučaju obnove i kolorita pročelja palače DVERCE, postupilo se korektno. Tu je dužnost izvršio restaurator *Đuro Šimić* iz RZH.

Detalj koji sam zamjerila u odnosu na ličilačke radove: stolarija pročelja, prozorski štokovi ostali su bijeli, premda je činjenica da su Waidmannove, a i barokne zgrade, imale bajcane okvire ili od »tikovine« u boji mahagonija, ili pak najobičniju bakinu lazurno smeđu uljenu boju. Tek secesija uvodi bijelu boju (neboju) i na željezne ograde balkona i prozorske rešetke bijelu ili zelenu, srebrnu i zlatnu u detaljima. Polikromija, pokrivanje materijala bojom karakteristična je za neostilove. Zbog toga nije dokraja uspjela doskorašnja obnova pročelja također Waidmannove zgrade u sklopu NA — ME u Ilici, jer nastaje sudar smeđe drvenarije prizemlja, koja je korektna, s bijelim prozorima na katovima. Funkcionalistička arhitektura propovijeda zdravlje, svjetlo, bjelinu bolničke čistoće, pa su tu bijelu boju ljudi najviše zapamtili. Naravno, boja prozorske drvenarije u velikoj sali DVERCA sukladna je s kompletnim nijansama kolorita štukature i draperija, pa mora takvom, sivkastom i ostati.

Postoje i manje važni detalji u obnovi DVERCA, pa zamjećujem da je arhitekt projektant smatrao poštenim da

istakne one detalje koji su posve novi. Tako on neće ponoviti barokni polukružni nadvratnik, jer ga i ne radi u kameanu nego u novom materijalu, na primjer u podrumu, iako koherentnosti prostora ne bi škodilo da se ponovi stara forma. Ali to su samo zamjedbe a ne zamjerke. Više ih upućujem arhitektu konzervatoru u palači DVERCE, arhitektici *Biserki Šavora*, kojoj zahvaljujem na suradnji.

Donacijom *Klotilde Buratti* 1912. god. nekad privatna rezidencija postaje objekt javne namjene. Stubište koje je bilo orijentirano na primači prostor, a udaljeno od budoara i spavaće sobe, tj. privatnog dijela stana, logično je u sadašnjem postupku promjene organizacije prostora, koji u cjelini postaje reprezentativan, pomaknut, da bi se oslobodio pristup u sve prostorije. Da se ne bi taknula struktura baroknog objekta koji je potpuno sačuvan u organizmu spomenika, valjalo ga je postaviti ispred zgrade kako je to izveo i *K. Waidmann*, ali u drugi plan dvorišnog pročelja zadržati ga staklenom membranom kao najadekvatnijem rješenju *Waidmannovih* začelja kuća s poznatim velikim staklenim verandama.

Na kraju, činjenica je da ja osobno do današnjeg dana, iako pomno pratim radove u DVERCU, nisam kao član komisije vidjela projekt stubišta, a nadam se da će na tome inzistirati i ostali članovi KOMISIJE za praćenje radova, jer su oni također, kao i Regionalni Zavod, preuzeli dio odgovornosti, smatrajući da je neophodno izvesti novo stubište¹. Obaviještena sam da uređenje unutrašnjeg dvorišta programira dipl. inž. arh. *Sonja Flego*.

¹ Dipl. inž. arh. *Mladen Bošnjak* predao je dne. 10. II 1983. detaljne nacрте novog stubišta. Budući da je taj nacrt u skladu sa propozicijama i odobrenom idejnom projektu, ovo je rješenje prihvaćeno.

Biserka Šavora, dipl. inž. arh.

DOKUMENTACIJA O TOKU OBNOVE PALAČE DVERCE

Projekt program Skupštine grada Zagreba za obnovu palače »Dverce«, osim konstruktivnih zahvata na osnovi ekspertize Građevinskog instituta iz Zagreba, ističe potrebu za adaptacijom objekta. Tako će se bolje iskoristivati prostor u reprezentativne svrhe, a obnova interijera omogućit će optimalno korištenje većeg broja prostorija za svečana primanja Skupštine grada Zagreba.

Budući da je tijekom vremena (i upotrebom) došlo do znatnih oštećenja, zgradu je trebalo sanirati.

Povećani broj gostiju (20—200 ovisno o svečanosti) zahtijeva neke unutrašnje promjene organizacije prostora radi funkcionalnijeg povezivanja povećanog korištenja, sa zahtjevom da ostanu intaktni najkvalitetniji ansamblji 19. stoljeća, a također je potrebno minimalno proširivanje prostora za nove komunikacije.

Idejni projekt obnove potvrđuje ove promjene neophodnom sanacijom i boljom prezentacijom cjelovitog interijera maksimalno respektirajući identitet spomeničkog objekta.

Ekspertiza Građevinskog instituta izvršena je na konstruktivnim dijelovima zgrade. Utvrdila je da je objekt u pojedinim dijelovima u kritičnom stanju, naročito jugozapadni dio i cjelokupno istočno krilo gdje je zbog erozivnog djelovanja vlage nosivost zidova znatno smanjena, dok pukotine na lukovima i svodovima iznad podruma i prizemlja zahtijevaju seizmičku sanaciju objekta. Također je potrebno zamijeniti istrunule grednike stropova istočnog krila, dok se za drvene grednike nad salonima južnog i zapadnog krila, gdje su osim nezdrave građe i progibi bili veći od dopuštenih, morala naći mogućnost sanacije nosive konstrukcije novim elementima, ali tako da ostanu intaktni pogledi salona I. kata.

Zaključeno je da se konstruktivna sanacija objekta može izvršiti samo kontinuiranim istraživačkim radovima para-

lelno s tokom radova na izgradnji. Prema statičkom rješenju inž. *Bože Uršića* (Zavod za arhitekturu Arhitektonskog fakulteta u Zagrebu) iznad nivoa stropa I. kata izveli su se armirano betonski serklaži nad nosivim i veznim zidovima, a iznad stropova postavljena je konstrukcija od čeličnih »R« nosača, na koju su učvršćeni, odnosno obješeni, postojeći drveni grednici. Te delikatne radove izveo je Restoratorski zavod Hrvatske, dok građevinske radove u ostalim dijelovima objekta izvodi organizacija »Građevina« iz Zagreba.

Drugi idejni projekt inž. *Mladena Bošnjaka* (Zavod za arhitekturu i Arhitektonskog fakulteta u Zagrebu), nakon konzultacija sa službom zaštite spomenika u toku kojih su definirani osnovni konzervatorski kriteriji i akceptirane primjedbe na prvi predloženi projekt, odobren je od Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u listopadu 1980. godine sa slijedećim uvjetima:

- Respektira se u potpunosti vanjski gabarit objekta sa svim oblikovnim detaljima neorenesanskog pročelja 19. stoljeća, osim dogradnje za novi stubišni prostor koji se smješta između istaka glavnog ulaza unutar dvorišta i istočnog krila.
- Zadržava se postojeći glavni ulaz, no potrebno je povećati ga tako da se premjeste stube i formira stubište nastavno na prostor ulaza, koje će svojom visinom obuhvatiti dvije etaže, odnosno prizemlje i kat.
- Istočno krilo se zbog statičkih razloga u potpunosti obnavlja unutar svog gabarita, dok svi ostali dijelovi zadržavaju svoj autentični oblik i konstruktivni sistem.

Organizacija prostora bila bi:

- Uz glavni ulaz u prizemlju formira se garderoba, zatim blagovaonica i salon iz kojeg se ulazi u reprezentativne prostore podruma,
- U istočnom krilu organizira se kotlovnica centralnog grijanja.
- Garderoba osoblja i sanitarni čvor, te pomoćni ulaz i novo pomoćno stubište, i sanitarije za posjetioce.
- U zapadnom krilu smještena je telefonska centrala, ulaz za osoblje, manji pogon kuhinje, ofis i dizalo za posluživanje kata i podruma.
- U salonima I. kata, kao najreprezentativnijim prostorima, izvršit će se potrebni restoratorski radovi na obradi ploha, namještaja i posoblja, kako bi u potpunosti zadržali autentični izgled.
- Detaljni nacrti novog stubišta za I. kat nisu još definirani, njima će se prilaziti na galeriju I. kata, uz koju se u istočnom krilu formiraju dva nova salona.
- U podrum će voditi kamene stube koje će se prenijeti iz ulaznog prostora i tako uspostaviti reprezentativno povezivanje prizemlja sa salonom i blagovaonicom u podrumu.
- Otvaranjem podruma otkriva se i gradski bedem koji će biti prezentiran u izvornoj strukturi zida.
- Tavanski prostor osim manjeg spremišta i garderobe za osoblje nema posebnu namjenu kako bi zadržao svoju glavnu svrhu i oblik.
- Izvode se nove instalacije jake i slabe struje i novi sistem grijanja.

Stilske keramičke peći u salonima ostaju sastavni dio opreme interijera, premda neće biti u funkciji.

Radovi na realizaciji programa započeli su u ljetu 1981. godine. U toku radova — kao nadležna služba — bili smo prisiljeni inzistirati na promjenama projekta, jer su izvedbeni projekti u nekoliko odstupali od odobrenih.

Nastupili su i novi momenti u toku izvedbe, a to je otkriće novog podrumskog prostora na spoju glavne zgrade, odnosno južnog i zapadnog krila, koji je vjerojatno bio zadržan prilikom obnove u 19. st. Kota poda novootkrivenog prostora niža je za 140 cm u odnosu na podrum u funkciji. Konstrukcija svodova i lukova formira pod postojećeg prizemlja, a izvedena je iznad nivoa na kojem se mogu pratiti uporišta koja upućuju na visinu drvenog grednika odnosno